

SPRAVODAJ

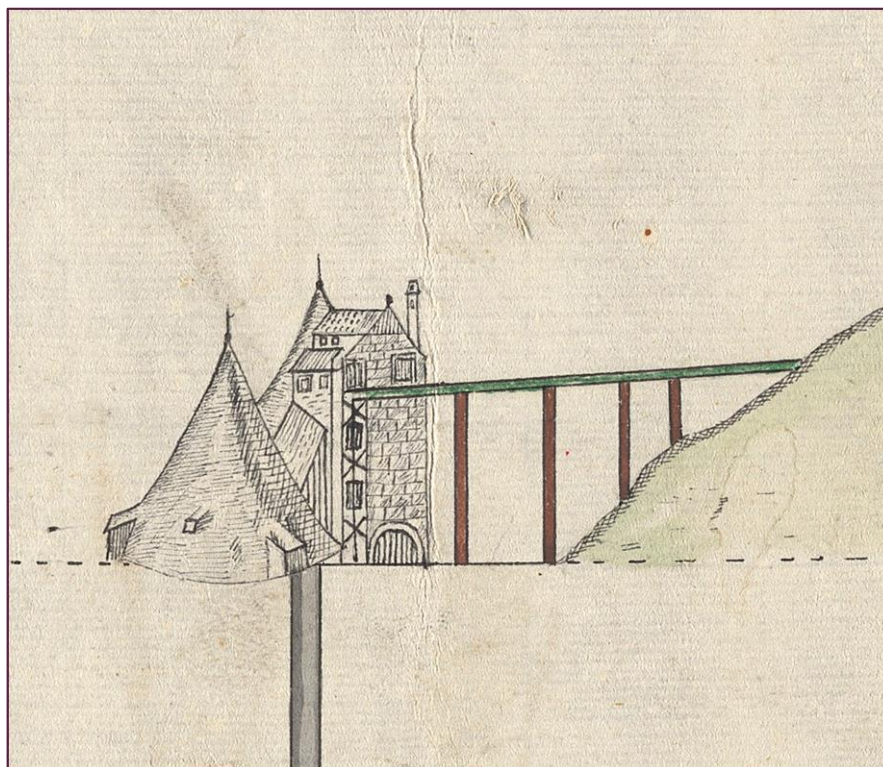
*Slovenského banského archívu**

1-2/2022

VÝROČIE POTTEROVHO „OHŇOVÉHO STROJA“

V roku 2022 sme si pripomenuli 300. výročie spustenia prvého parného stroja v stredoeurópskom baníctve. Urobili sme tak hneď viacerými vedeckými i popularizačnými aktivitami a podujatiami, ktorých cieľom bolo adekvátne sprítomniť tento kľúčový míľnik v našich dejinách techniky i dejinách európskeho baníctva. Po niekoľkomesačných prípravách sme v spolupráci so Slovenským banským múzeom začiatkom júla 2022 otvorili výstavu *Stroj, ktorý zmenil svet: Príbeh „ohňového stroja“ Isaaca Pottera*. Výstava je prístupná verejnosti v budove Bergerichtu SBM a jej trvanie bolo predĺžené až do konca januára 2023.

Vyobrazenie strojovne Potterovho „ohňového stroja“ na šachte Althandel v Novej Bani – © SNA – SBA, 2022

* Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív, špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici

Začiatkom septembra náš archív v rámci dňa otvorených dverí počas Salamandrových slávností predstavil širokej verejnosti nielen originálne archívne dokumenty zo života anglického konštruktéra Isaaca Pottera, ale hrovou formou aj fungovanie samotného atmosférického parného stroja. Početné domáce i medzinárodné publikum, ktoré nás v tento deň navštívilo, ukázalo silný záujem o Slovenský banký archív aj po dvoch rokoch obmedzení spôsobených pandemiou.

Vyvrcholením aktivít tohto roka bohatého na udalosti bola medzinárodná vedecká konferencia *Early Steam Engines in Central European Mining (Prvé parné stroje v stredoeurópskom baníctve)*, ktorú náš archív usporiadal ako hlavný organizátor. Konferencia sa uskutočnila v dňoch 7. a 8. októbra v priestoroch rytierskej sály Starého zámku v Banskej Štiavnici. Na konferencii predniesli príspevky o svojich najnovších vedeckých výskumoch účastníci zo Slovenska, Rakúska, Nemecka, Holandska a Veľkej Británie. Bolo nám veľkým potešením, že prvého dňa konferencie sa zúčastnila aj Jeho Excelencia veľvyslanec Veľkej Británie na Slovensku pán Nigel Baker.

O všetkých týchto podujatiach, ako aj o mnohých ďalších tohtoročných aktivitách Slovenského bankého archívu, sa môžete dočítať na nasledujúcich stránkach. Tešíme sa, že nám ako čitatelia zachováte vernosť a ďakujeme Vám za mnohé prejavy podpory a pozitívne reakcie na aktivity nášho pracoviska.

Peter Konečný

Výstava Stroj, ktorý zmenil svet: Príbeh „ohňového stroja“ Isaaca Pottera

V priebehu roka 2022, ktorý sa prevažne niesol v duchu pripomenutia si 300. výročia prvého atmosférického parného stroja u nás, sa náš archív podieľal aj na príprave výstavy k tomuto výročiu. Pod kurátorským vedením Mgr. Petra Konečného, PhD. a v spolupráci s kolegom Mgr. Milanom Palouom a architektom Ing. arch. Igorom Czielom sme v priestoroch SBM v Berggerichte priblížili návštevníkom nielen život a pôsobenie samotného Isaaca Pottera, ale aj celkový kontext doby a u nás málo známu prvotnú históriu vynálezu atmosférického parného stroja.

Už od konca jesene 2021 sa začali stretávať pracovné skupiny oboch inštitúcií, aby sa podelili so svojimi predstavami a návrhmi k zamýšľanej výstave. Súčasne si obidve strany rozdelili pracovné povinnosti vyplývajúce z celého projektu. Za hlavným ideovým zámerom výstavy stál vedúci SBA, Mgr. Peter Konečný, PhD., ktorý sa problematike parného stroja, vybudovaného na šachte Althandel v Novej Bani koncom roka 1722 anglickým konštruktérom Isaacom Potterom, venuje už dlhodobo.

SLOVENSKÉ BANSKÉ MÚZEUM • SLOVENSKÝ BANSKÝ ARCHÍV

9.7. - 29.10.2022
Berggericht, Banská Štiavnica

**STROJ,
KTORÝ
ZMENIL
SVET**

THE ENGINE
THAT
CHANGED
THE WORLD

THE STORY OF
ISAAC POTTER

Príbeh
„OHŇOVÉHO STROJA“
Isaaca Pottera

Vernisáž výstavy:
8.7.2022 17⁰⁰

Berggericht, Nám.sv. Trojice 6, Banská Štiavnica • Otváracie hodiny www.muzeumbanska.sk

Plagát k výstave v Berggerichte (SBM) - © Igor Cziel, 2022

Výstava ponúka nielen pohľad do samotnej problematiky výstavby prvého stroja Isaacom Potterom, ale zachytáva aj široký záber udalostí, ktoré predchádzali súhlasu rímsko-nemeckého cisára Karola VI. s týmto novým a do tej doby nevšedným spôsobom riešenia veľmi páľčivej otázky odčerpávania vôd z banských diel. Priblíženie tejto tematiky si vyžadovalo ďalší výskum

archívnych dokumentov pracovníkmi Slovenského banského archívu, a tiež pôsobivú a zrozumiteľnú grafiku, ktorá by oslovila laickú verejnosť. Z tohto dôvodu sme k spolupráci oslovili Ing. arch. Igora Cziela zo spoločnosti Ligrus s. r. o., ktorý sa podujal pripraviť dizajn i grafiku samotnej výstavy.

Za možnosť zámer zrealizovať ďakujeme aj finančnej podpore spoločností: VSK MINERAL s. r. o., Eurovia SK a. s., Danucem Slovensko a. s., Metso : Outotec s. r. o., Slovenské združenie výrobcov kameniva, KSR-Kameňolomy SR s. r. o., Carmeuse Slovakia, s. r. o. Kombinácia do hĺbky spracovanej tematiky, pútavej grafiky a finančnej podpory napovedala, že celý projekt môže byť viac než úspešný. Avšak bez niekoľkokomesačnej nepretržitej práce zainteresovaných strán by sa to nezaobišlo. S výsledkom ich úsilia sa široká verejnosť mohla prvýkrát oboznámiť už pri samotnej vernisáži 8. júla 2022 o 17. hodine v budove Slovenského banského múzea, v Berggerichte.

Každá zo štyroch výstavných miestností predstavuje kapitolu príbehu o atmosférických parných strojoch. Prvá z nich uvádza návštevníka do začiatku 18. storočia, kedy Habsburská monarchia posilnila na domácej i zahraničnej scéne po sérii stavovských povstaní a protiosmanských vojen. Zároveň sa v tejto miestnosti prvýkrát môžeme oboznámiť s najväčším problémom, ktorý sužoval drahokovné baníctvo v Uhorsku, t. j. s prívalmi spodných vôd.

Nasledujúca miestnosť navodzuje atmosféru strojovne atmosférického parného stroja. Tomu zodpovedá aj zatemnenie celého priestoru. Jeho ústredným objektom je maketa polovice vahadla. Celú atmosféru v miestnosti dotvára zvuk tohto strojného zariadenia počas prevádzky. Textová časť sa veľmi podrobne venuje chronológii vývoja technológii, ktoré predchádzali skonštruovaniu parného stroja Thomasom Newcomenom a zároveň bližšie vysvetľuje jeho spôsob fungovania.

V tretej miestnosti môže návštevník bližšie spoznať nevšedný osud Isaaca Pottera, ako aj osud ťažiarstva, ktoré vzniklo pri prvom atmosférickom parnom stroji v stredo-európskom baníctve na šachte Althandel v Novej Bani. Súčasne sú tu prezentované aj výsledky niekoľkoročného archeologického výskumu na zmienenej šachte, ako aj detailne spracovaná dioráma samotného náleziska.

Posledná a najväčšia miestnosť výstavy mapuje obdobie najväčšieho rozšírenia atmosférických parných strojov v uhorskom baníctve, tiež ich neskoršie nahradenie lacnejšími vodnostlpcovými čerpacími zariadeniami, ktoré na svoj pohon využívali obnoviteľnú energiu v podobe vody z umelých vodných nádrží, tzv. tajchov. V tomto duchu je koncipovaný aj samotný záver výstavy, ktorý presahuje až do súčasnosti a kladie otázku: „Aká bude energia zajtrajška?“

Návštevníci pri vernisáži výstavy

Výstava prezentuje exponáty a písomné dokumenty zo Slovenského banského archívu a Slovenského banského múzea, taktiež výpožičky zo Stredo-slovenského múzea, NBS - Múzea mincí a medailí v Kremnici, SNM - Múzea Červený Kameň, od Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa a od občianskeho združenia Althandel, ktoré sa podieľali na výskume tejto lokality.

Výstava zaznamenala veľký ohlas medzi laickou i odbornou verejnosťou. Informovala o nej vo svojej reportáži verejnoprávna televízia, ba dokonca neskončila v pôvodne plánovanom termíne, ale bola predĺžená až do konca januára 2023.

Radi by sme sa poďakovali všetkým sponzorom a podporovateľom, ktorí umožnili vznik výstavy. Veríme, že ak ste nevyužili možnosť prezrieť si výstavu v Banskej Štiavnici, budete mať záujem navštíviť jej reprízu v priebehu leta 2023 v priestoroch Pohronského múzea v Novej Bani.

Milan Palou, Peter Konečný

Medzinárodná konferencia *Early Steam Engines in Central European Mining*

Slovenský banský archív a Slovenské banské múzeum v spolupráci s občianskym združením Althandel zorganizovali v dňoch 7. a 8. októbra 2022 medzinárodnú konferenciu s názvom *Early Steam Engines in Central European Mining / Prvé parné stroje v stredoeurópskom baníctve*. Cieľom podujatia, ktoré sa konalo pri príležitosti 300. výročia postavenia prvého atmosférického parného stroja v Novej Bani, bolo prezentovať najnovšie historické, archeologické a technologické výskumy k téme prvých parných strojov a budov, t. j. ich strojovní.

Konferenciu, ktorá prebiehala v Rytierskej sále Starého zámku v Banskej Štiavnici, slávnostne otvorili veľvyslanec Spojeného kráľovstva na Slovensku pán Nigel Baker a primátor Novej Bane pán Branislav Jaďud'. Celé podujatie bolo pod moderátorskou taktovkou vedúceho Slovenského banského archívu, Petra Konečného, ktorému s typickým britským humorom sekundoval David Hardwick z organizácie *International Early Engines Conference (Medzinárodná konferencia prvých parných strojov)*. Ťažiskom programu dvojdňového podujatia boli odborné príspevky od domácich a zahraničných vedeckých pracovníkov, po ktorých zakaždým nasledovala veľmi podnetná diskusia.

O sprievodnú akciu podujatia sa počas piatkového dňa postarala Národná banka Slovenska a Mincovňa Kremnica, ktoré po skončení prvého bloku odprednášaných príspevkov predstavili verejnosti novú pamätnú euromincu v nominálnej hodnote dve eurá s vyobrazením Potterovho atmosférického parného stroja, ako aj odliatky troch najlepších návrhov.

Po skončení posledného bloku prednášok sa v piatok podvečer uskutočnila komentovaná prehliadka výstavy *Stroj, ktorý zmenil svet: Príbeh „ohňového stroja“ Isaaca Pottera* v budove mineralogickej expozície Slovenského banského múzea, v Berggerichte.

Prednášky pokračovali aj v sobotu doobeda, kedy boli na programe témy späť s budovami strojovní u nás či vývojom parných strojov v Holandsku. Po odznení všetkých prednášok sa v popoludňajších hodinách účastníci konferencie presunuli do Novej Bane, kde navštívili archeologické nálezisko so zachovanými základmi strojovne atmosférického parného stroja v areály šachty Althandel. Zároveň sa na mieste oboznámili s výsledkami štvorročného výskumu Katedry archeológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Tým sa oficiálny program podujatia naplnil, čo ale neodradilo najmä jej zahraničných účastníkov od návštevy ďalších zaujímavých miest spätých s históriou baníctva v Štiavnických vrchoch v nasledujúcich dňoch.

Dvojeurová pamätná minca - © NBS, 2022

Účastníci konferencie a pozvaní hostia

Samotnú konferenciu všetci zúčastnení označili ako vysoko prínosnú. Jednak výrazným spôsobom prispela k prehĺbeniu odborných vedomostí o atmosférických parných strojoch, ale zároveň podporila medzinárodnú výmenu skúseností medzi zúčastnenými odborníkmi. Výnimočné je, že sa konferencie zúčastnili aj prezident *Association for Industrial Archaeology* (Združenia pre industriálnu archeológiu) prof. David Perrett a tajomníčka *The Newcomen Society* (Newcomenovej spoločnosti) Julia Elton. S výstupmi podujatia sa bude môcť zoznámiť aj širšia verejnosť, a to prostredníctvom kolektívnej monografie, v ktorej budú v budúcom roku publikované príspevky jednotlivých prednášajúcich.

Milan Palou, Peter Konečný

12. ročník Dňa otvorených dverí v Slovenskom banskom archíve

V septembri 2022 sme si pripomenuli 300. výročie spustenia prvého atmosférického parného stroja v našom baníctve. V rámci tradičného Dňa otvorených dverí SBA preto nemohla chýbať téma *Isaac Potter a prvé parné stroje*.

V deň podujatia bol na vstupných dverách pútal veľkoformátový plagát, ktorý mal za cieľ osloviť čo najväčšie množstvo návštevníkov. Tí sa hneď po vstupe do budovy, v priestoroch vestibulu, oboznámili s menšou výstavou o prvopočiatkoch atmosférických parných strojov, ktorá uviedla návštevníkov do ústrednej témy celého podujatia. Zároveň predstavila niekoľko osobností spätých s touto novou a inovatívnou technológiou 18. storočia, ktorá nielen výrazným spôsobom pomohla vyriešiť najväčší problém baníctva, t. j. zatápanie baní, ale doslova zmenila svet. Súčasne

sa mohli v týchto priestoroch prostredníctvom niekoľkých posterov oboznámiť aj s funkciou, pôsobnosťou a históriou Slovenského banského archívu v Banskej Štiavnici.

Ďalšou zastávkou bola „strojovňa“ atmosférického parného stroja umiestnená v pivničných priestoroch budovy. Na tomto mieste sa mohla verejnosť netradičnou formou dozvedieť čosi viac o fungovaní týchto strojných zariadení, o ich využití aj mimo banské odvetvie a množstvo ďalších zaujímavostí o banskej vede a technike danej doby.

Na prvom poschodí budovy si mohli malí aj veľkí návštevníci oddýchnuť v hravom kútiku a preveriť si svoje zručnosti pri rôznych skladačkách banských strojov, puzzle či pexese s banskou tematikou. Už o poschodie vyššie, v priestoroch bádateľne, bola pre verejnosť pripravená hlavná výstava podujatia. Jej súčasťou boli vystavené originály archívnych dokumentov a máp s vyobrazenými strojovňami atmosférických parných strojov. Vo vitrínach boli umiestnené aj nálezy z poslednej sezóny archeologického výskumu na šachte Althandel v Novej Bani. Všetky

exponáty napomohli veľmi pútavo vyrozprávať netradičný životný príbeh anglického konštruktéra Isaaca Pottera, ktorý sa z oblasti priemyselného Birminghamu ocitol najprv v Novej Bani a neskôr priamo v Štiavnických Baniach, kde sa zásadným spôsobom podieľal na budovaní prvých parných strojov na území dnešného Slovenska.

Okrem toho bolo na druhom poschodí možné prekresliť si vybrané obrázky banských strojov a zariadení na presvetľovanom stole či vyskúšať si pečatenie voskom. Zároveň bolo možné po navštívení všetkých zastávok a správnom vypracovaní pracovného listu získať spomienkový predmet v podobe podielnického listu Uhorského privilegovaného ťažiarstva.

12. ročníka Dňa otvorených dverí v Slovenskom banskom archíve sa zúčastnili približne dve stovky návštevníkov, väčšinu z nich tvorila laická verejnosť rozmanitého veku.

V tento deň nás však navštívili aj kolegovia z iných archívov, ako aj členovia viacerých banských cechov a spolkov. Vďaka celej akcii sa naša inštitúcia po dvoch rokoch znovu pripomenula povedomiu širokej verejnosti. Aj preto môžeme tohtoročný Deň otvorených dverí hodnotiť veľmi pozitívne, čomu nasvedčujú aj zápisy a odkazy v našej kronike zo strany návštevníkov. Pevne veríme, že v tomto úspešnom trende budeme pokračovať aj v nasledujúcich rokoch.

Milan Palou

Medzinárodná archivárska konferencia vo Viedni

Pred dvomi rokmi sme si pripomenuli 100. výročie uzatvorenia tzv. Pražskej dohody medzi Rakúskom a vtedajším Československom, ktorá upravovala vlastníctvo, resp. vydanie a navrátenie archívnych dokumentov. Pri tejto príležitosti dodatočne zorganizovali Rakúsky štátny archív vo Viedni a Národný archív v Prahe 11. a 12. októbra 2022 v historických priestoroch na Minoritskom námestí vo Viedni, pod záštitou veľvyslankyne Českej republiky v Rakúsku JUDr. Ivany Červenkovej, medzinárodnú konferenciu *Archiv: Verhandelt. Das Schicksal des archivalischen Erbes nach dem Zerfall der Habsburgermonarchie*. (Archív: Prejednávaný/vyjed-

**Prezentovanie slovenského príspevku
Petrom Konečným z SBA**

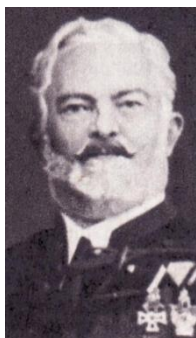
návaný. *Osud archívneho dedičstva po rozpade Habsburskej monarchie*). Jej úlohou bolo objasniť rôzne ciele nástupníckych štátov Rakúsko-Uhorska a ich postup pri realizovaní archívnej rozluky, t. j. delenia archívnych dokumentov medzi novovzniknutými štátmi. Svoje pohľady na danú problematiku prezentovali odborníci zo siedmich krajín medzi nimi aj zamestnanci Slovenského banského archívu.

Po uvítacích prejavoch a úvodnej prednáške rakúskeho historika a archivára, emeritného riaditeľa Haus- Hof- und Staats-Archiv (Rodového, dvorského a štátneho archívu) vo Viedni Leopolda Auera s názvom „Úloha archívnych rokovaní medzi nástupníckymi štátmi Rakúsko-Uhorska o archívnom štátnom nástupníctve“ sa začal prvý blok príspevkov na tému Medzištátne archívne rokovania po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie. Bol zameraný na archívne rokovania a priebeh rozluky medzi Rakúskom a ďalšími nástupníckymi štátmi, najmä Československom, Maďarskom, Poľskom, Talianskom a Slovinskom. Poslednou prednáškou s názvom „Slovensko v archívnej rozluke po rozpade Rakúsko-Uhorska“ sa prezentovali zamestnanci Slovenského banského archívu Peter Konečný a Katarína Olajcová.

Druhý deň konferencie začal blokom prednášok „Rakúske archívy a archívne rokovania po roku 1918“, ktorý bol zameraný na archívne rokovania Rakúska s ďalšími štátmi. Po obede predstavil posledný blok prednášok „Archívne dedičstvo habsburskej monarchie po roku 1918“ najmä český pohľad na priebeh archívnej rozluky.

Peter Konečný, Katarína Olajcová

Anton Péch (1822 - 1895)

Život Antona Pécha bol úzko spätý s Banskou Štiavnicou, kde pôsobil väčšinu svojho života. Pri príležitosti 200. výročia narodenia tohto významného banského inžiniera a člena Uhorskej akadémie vied sme sa rozhodli pripomenúť jeho osobnosť aj našim čitateľom.

Narodil sa 14. júna 1822 v Oradei v Rumunsku do rodiny tesárskeho majstra. V rodnom meste získal základné vzdelanie a absolvoval štúdium slobodných umení, t. j. humanitných vied. V roku 1838 nastúpil na Banskú a lesnícku akadémiu v Banskej Štiavnici, ktorú ukončil s výborným prospěchom.

Po štúdiu sa stal praktikantom v štátnych baniach a už v roku 1844 bol poverený vedením závodu bane Kristína a štôlní Gedeon a Hoffer v Banskej Štiavnici. V roku 1846 bol preložený do Jáchymova, kde mal na starosti výstavbu nových typov stúp. O rok neskôr ho vymenovali za banského úradníka a preložili do Kremnice. Na tomto poste pôsobil len rok, pretože následne nastúpil na ministerstvo financií ako koncipient na banskom oddelení. V roku 1849 na pokyn uhorskej vlády a na znak svojej maďarskej vlasteneckej lojality riskoval vlastný život pri preprave strojov, zariadení a zásob Kremnickej mincovne do Debrecína.

Z týchto dôvodov však po skončení revolučných rokov 1848/1849 prišiel o prácu a, keďže mal veľké finančné ťažkosti, rozhodol sa odísť z Uhorska. Našťastie sa mu podarilo v roku 1850 získať funkciu riaditeľa súkromnej bane pri Werderi v Nemecku. O rok neskôr prevzal vedenie uhoľných baní bratov Kleinovcov v Ostrave na Morave. Napriek úspešne sa rozbiehajúcej kariére sa v roku 1853 rozhodol vrátiť do Uhorska, kde sa mu však nepodarilo nájsť si prácu vo vlastnom odbore. Istý čas pracoval pri regulácii rieky Tisa, kde už bol zamestnaný jeho brat Jozef ako banský inžinier. No ani na tomto mieste dlho nevydržal a po dvoch rokoch odišiel. V nasledujúcom desaťročí pracovne vystriedal viacero uhoľných baní v Čechách a Nemecku.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 bol vymenovaný za tajomníka ministerstva financií a v roku 1873, keď Hlavný komorskogrófsky úrad zanikol a nahradilo ho novovzniknuté Uhorsko-kráľovské banské riaditeľstvo, sa stal Anton Péch prvým banským riaditeľom, čím vlastne vystriedal predchádzajúceho komorského grófa.

Vo svojej novej funkcii sa podieľal na založení Železiarskeho závodu v sedmohradskom Hunedoare a na rozvoji uhoľného baníctva v Zsilvölgy, ktorý je taktiež v Sedmohradsku. Okrem toho bol poverený urýchlením dokončenia dedičnej štôlnie v Banskej Štiavnici pomenovanej po cisárovi Jozefovi II. (dnes Voznická dedičná štôlnia).

Ešte v roku 1867 začal na vlastné náklady vydávať *Bányászati és Kohászati Lapok (Banícke a hutnícke listy)*, a vytvoril tak prvú pravidelnú vedeckú banícku publikáciu v Uhorsku. Tá vychádzala spočiatku raz za dva týždne a neskôr raz za mesiac, a bol v nej priestor nielen pre štúdie domácich teoretikov, ale aj pre práce odborníkov z praxe. Časopis uverejňoval aktuálne správy o dianí v baníctve a hutníctve doma i vo svete, informoval o tuzemských a zahraničných vynálezoch a nových postupoch. V roku 1871 prevzala vydávanie časopisu Banská a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici.

Ako jeden z mála banských odborníkov mal tvorivý záujem aj o históriu uhorského, predovšetkým banskoštiavnického baníctva. Zozbieral bohatý pramenný materiál a vydal niekoľko publikácií, ako napríklad: *Bányatérképek szerkesztése (Úprava banských máp)*, *A tudományok haladásának befolyása a selmecvidéki bányaművelésre (Vplyv vedeckého pokroku na baníctvo v Banskej Štiavnici)*, či *A selmeczi bányászat múltja, jelene és jövője (Minulosť, súčasnosť a budúcnosť baníctva v Banskej Štiavnici)*. Zostavil aj nemecko-maďarský banícky slovník.

Jeho odborný záujem sa týkal tiež banského mapovania, ktoré malo byť podľa neho jednoduché, prehľadné a hlavne zrozumiteľné. Rozhodol sa preto vytvoriť návod na vytváranie banských máp na 12 listoch a ako vzory ich poslal do Budapešti na ministerstvo financií, kde urobili veľký dojem. Tak sa postupne jeho metóda rozšírila nielen v Uhorsku, ale aj v zahraničí.

Za svoju činnosť dostal aj viacero ocenení. V roku 1870 bol vyznamenaný rytierskym krížom Rádu železnej koruny III. triedy a v roku 1878 Rádcom cisára Leopolda. V roku 1878 sa stal čestným občanom Banskej Štiavnice a Banskej Belej a v roku 1879 bol zvolený za člena Uhorskej akadémie vied za svoju vedeckú tvorbu a za samostatný vedecký prínos v oblasti pozorovania pohybov zemskej kôry.

Po odchode do dôchodku v roku 1883 sa stal poslancom slobodného kráľovského mesta Banská Štiavnica a Banská Belá. V roku 1894 sa na jeho návrh v baníctve a hutníctve zaviedol pozdrav „Jó szerencsét!“ (Zdar Boh!). Zomrel 18. septembra 1895 v Banskej Štiavnici, kde je aj pochovaný.

V Slovenskom banskom archíve sa nachádza osobný fond Antona Pécha, ktorý je, bohužiaľ, zachovaný len torzovite, v rozsahu jednej škatule. Obsahuje najmä poznámky pôvodcu k jeho vlastnej autorskej tvorbe v maďarskom jazyku.

Anton Péch patrí rozhodne medzi najvýraznejšie osobnosti stredoeurópskeho baníctva. Vynikal nielen ako všestranný vedec, ale najmä ako prvotriedny a skúsený banský odborník. To, aký vplyv mala jeho práca a jeho život na rozvoj montanistiky, dokladá odkaz vytasaný na jeho náhrobnom kameni: "Spomienka na Vášho ušľachtilého ducha, nezištné vlastenectvo a poctivú prácu bude žiť navždy."

Katarína Olajcová

Predstavujeme archívne dokumenty SBA

„Angersteinove rukopisy“ v archívnom fonde Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici

Archívny fond *Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (1231) 1524 - 1919* nie je len najrozsiahlejším archívnym fondom v SBA, ale aj jedným najvyužívanejších a najcennejších pre historické bádanie. Tento úrad počas niekoľkých storočí predstavoval najvyšší riadiaci orgán dolnouhorského baníctva a zároveň najvýznamnejšiu hospodársku inštitúciu v celom bývalom Uhorsku. Bol vlastne predĺženou rukou Dvorskej komory vo Viedni, neskôr podliehal ministerstvu financií vo Viedni a po vyrovnaní z roku 1867 ministerstvu v Budapešti.

Tento archívny fond je možné pokladať za jadro celého SBA a za jeden z hlavných dôvodov pre jeho vybudovanie ako špecializovaného archívneho pracoviska. Fond pozostáva z deviatich fondových oddelení a po prebratí do nášho archívu bol postupne spracovávaný počas rokov 1959 až 2008. Prvé dve fondové oddelenia a dodatok tvoria úradné knihy a spisový materiál. Zvyšných šesť oddelení obsahuje technické a stavebné plány a predovšetkým banské mapy z obdobia 17. až 20. storočia. Aktuálne je ešte dokončovaná katalogizácia bežnej spisovej agendy, tzv. Ordinárií za roky 1651 až 1720, na ktorej takisto pracovali viaceré generácie pracovníkov SBA.

Archívny fond *Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici 1524 – 1919* (ďalej HKG) obsahuje zhruba 20 tisíc banských máp a plánov z územia vtedajšieho Rakúsko-Uhorska. Medzi nimi sú prehľadné i podrobné banské a povrchové mapy a technické plány, ale aj geologické, vodohospodárske, lesnícke či zemepisné mapy. Fond verne odzrkadľuje vývoj baníctva, banského meračstva a banskej techniky od stredoveku do začiatku 20. storočia. 19. júna 2007 sa uskutočnil zápis 19 977 ks banských máp a plánov Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici z obdobia rokov 1641– 1918 do *Registra UNESCO Pamäť sveta*.

Medzi úradnými knihami prvého oddelenia sa nachádza niekoľko unikátnych dokumentov. Sú to napríklad odpisy najvýznamnejších inštrukcií a nariadení pre spravovanie baníctva v Uhorsku, správy komisií dokumentujúce stav uhorského, českého ale i rakúskeho baníctva v 16. až 18. storočí, podklady k novelizácii banského práva, majetkoprávne knihy, evidenčná kniha prísah komorských úradníkov a kanonické vizitácie niektorých farností podliehajúcich správe HKG. Nechýbajú ani rôzne opisy banských prevádzok a lesov, či technologické príručky.

Osobitnú pozornosť spomedzi týchto úradných kníh si zasluhuje tzv. *Zlatá kniha banícka* z roku 1764, ktorú zhotovili komorskí úradníci pri príležitosti cesty následníka trónu princa Jozefa a jeho brata Leopolda do banských miest. Princov oboznámila s baníctvom, úpravníctvom, vodohospodárskym systémom, železiarstvom, s organizáciou práce, s riešením sociálnych problémov v troch najvýznamnejších dolnouhorských (stredoslovenských) banských mestách.

Okrem tohto ikonického dokumentu si veľkú pozornosť zaslúžia aj štyri zväzky (HKG, inv. č. 40-43), ktoré sú označované ako *Angersteinove rukopisy*. Do vlastníctva HKG sa dostali po smrti mladšieho zo zostavovateľov – Christiana Friedricha Angersteina v roku 1761. Nie sú to však všetky zachované zväzky, ďalšie dva sa nachádzajú v Rakúskom štátnom archíve vo Viedni. Je však skutočne poľutovaniahodné, že rukopis A, ktorý je ešte uvedený v pôvodnom inventári k fondu HKG a je citovaný vo Vozárovej štúdii z roku 1981, dnes nájdeme už iba na poslednom súpise stratených dokumentov SBA.

Autormi, respektíve zostavovateľmi všetkých zachovaných zväzkov sú montanisti nemeckého pôvodu otec a syn Angersteinovci. Napriek nepochybnému významu a opakovanému záujmu o ich rukopisy nebolo doteraz ich pôsobenie a dielo nikdy komplexne analyzované a zhodnotené. Pri príležitosti blížiaceho sa 300. výročia ich príchodu do Uhorska sme sa rozhodli zreštaurovať tieto vzácne montanistické pamiatky a venovať sa im aj z obsahového hľadiska. Podrobnejší popis reštaurátorských zásahov na príklade inv. č. 41 a 43 je možné nájsť v nasledujúcom príspevku kolegyne Mgr. Laury Pacherovej z oddelenia ochrany archívnych dokumentov Slovenského národného archívu. Čo sa prezentácie obsahu dokumentov týka, pripravujeme na rok 2024 popularizačné i vedecké podujatia, kde budú v širšom kontexte ich vzniku podrobnejšie predstavené verejnosti.

Autori rukopisov prišli do Uhorska v roku 1724 z oblasti dolného Harzu, konkrétne z banského mestečka Straßberg, ktoré je dnes súčasťou mesta Harzgerode v spolkovej krajine Sasko-Anhaltsko. Harz bol už od vrcholného stredoveku jedným z najvýznamnejších banských regiónov Európy a tunajší baníci a banskí odborníci hlavne v 17. a 18. storočí migrovali nielen na sever do Škandinávie, ale aj do ostatných banských oblastí kontinentálnej Európy. Neobišli pritom ani naše banské mestá.

Otec Georg Zacharias Angerstein (1694 – 1757) pôsobil v Straßbergu ako banský inšpektor a do Uhorska sa presťahoval tri roky po narodení syna Christiana Ernsta Friedricha (1721 – 1761). Zamestnal sa v novovzniknutom Privilegovanom uhorskom ťažiarstve, ktoré v Novej Bani na ťachte Althandel prevádzkovalo prvý atmosférický parný stroj postavený Isaacom Potterom. Pôsobil tu najprv ako inšpektor stúp, čiže mal na starosti úpravnícky proces vyťaženej rudy, a po odstúpení Potterovho svokra Ludwiga A. Deutgena zastával funkciu hlavného banského správcu ťažiarstva. Novobanské ťažiarstvo však zanedlho potom skrachovalo a Angerstein prestúpil do štátnych služieb, pričom sa postupne stal komorským skúšačom rudy v Kremnici a neskôr v Banskej Bystrici. Tu prežil aj posledné roky svojho života, počas ktorých zastával funkciu inšpektora pri premývaní banských odvalov.

Jeho syn, narodený ešte v Straßbergu, sa vydal v stopách otca a po štúdiu na baníckej škole sa v roku 1740 stal pomocným komorským skúšačom v Banskej Štiavnici. O osem rokov neskôr

postúpil na pozíciu pomocného banského dozorca a posledných približne 10 rokov zastával pozíciu banského dozorca na Siglisbergu (Štiavnické Bane). Jeho záujem o skúšobníctvo, banské meračstvo, techniku, ale i hospodársko-prevádzkové záležitosti je jasne čitateľný aj v rukopisoch, ktoré skompilovali spoločne s otcom a po jeho smrti v tejto činnosti sám pokračoval.

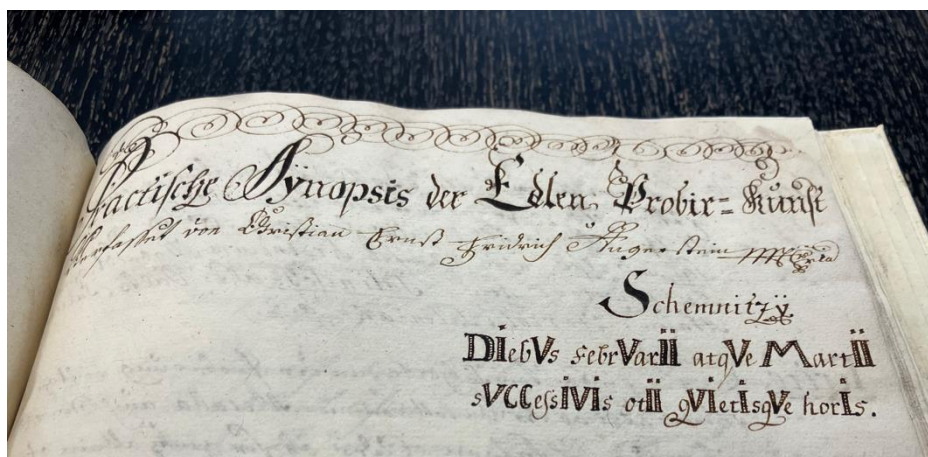
Väčšina zväzkov zachovaných v našom archíve nesie označenie „Ex Manu [propria] Scripts CFvAngerstein“ („Z rukopisov CFvAngerstein“) a každý má označenie písmenom abecedy podľa začiatku motta jednotlivého zväzku. V prípade inv. č. 40 je to „C. Concordia res parvæ crescunt.“, inv. č. 41 „H. Hic Opus, hic Labor est.“, inv. č. 42 „K. Kunst und Gelehrsamkeit, die Lassen sich nicht Borgen; Man hat Erfahrungheit, mit mühe und mit Sorgen.“ a inv. č. 43 „L. Labore & Industria“. Rukopisy D a G sa nachádzajú v Rakúskom štátnom archíve vo Viedni (Hofkammerarchiv, Handschriften 348 a 349).

Dobрым príkladom štruktúry jednotlivých zväzkov je rukopis K (inv. č. 42). Na stranách 1 až 36 obsahuje odpisy rôznych nariadení pre Banskobystrickú komoru. Nasleduje inštrukcia cisára Leopolda I. pre komorského skúšača v Banskej Bystrici. Bola to pozícia, ktorú niekoľko rokov zastával Georg Zacharias Angerstein. K jeho pôsobeniu v tejto funkcii sa vzťahujú aj kópie spisov na stranách 50 až 65. Nasledujú tabuľky o týždenných taviacich skúškach v Banskej Bystrici a nariadenie o výdaji striebra pre zlatníkov. Pravdepodobne najdôležitejšou časťou je popis banskobystrickej metódy hutníckeho spracovania medenej rudy, popis kremnickej a banskobystrickej skúšobníckej metódy, pričom posledný je podaný vo forme otázok a odpovedí za účelom inštruovania praktikantov v tomto odvetví. Rovnakú štruktúru má aj stať o odlučovaní zlata a striebra a skúšaní ďalších kovov. Celková štruktúra tohto rukopisu a jeho obsahová náplň tak odkazujú na autorstvo staršieho z Angersteinovcov.

Ako druhý príklad by sa dal predstaviť rukopis C, ktorý je síce datovaný do roku 1747, ale tento rok označuje iba najstaršie časti rukopisu. Celkovo sa v ňom nachádzajú odpisy dokumentov ohľadne banskobystrického, respektíve špaňodolinského baníctva a hlavne mnohé odpisy z obdobia po roku 1757, ktoré sa viažu k banskoštiavnickému baníctvu. S pôsobením Georga Zacharias Angersteina v Banskej Bystrici môže teda súvisieť iba prvá časť rukopisu s krátkym popisom baníctva v Španej Doline a nasledujúci stav banskobystrických komorských úradníkov zo spomínaného roku 1747. Naopak, dielom jeho syna Christiana Friedricha Ernsta musí byť zvyšok diela, pretože popisuje problematiku náhonovej vody, popis stavu baníctva, zamerania banských polí, rozpis odmeňovania banských tesárov, projekt vyrazenia dedičnej štôlne smerom na Hodrušu, revíziu personálu a ďalšie z oblasti dnešných Štiavnických Baní, ba dokonca aj dokumenty týkajúce sa baníctva v Ľubietovej.

Isté je, že všetky rukopisy boli skompletizované do dnešnej podoby až Angersteinom mladším, ktorých ich aj signoval a označil jednotlivými písmenami. Čo sa týka motivácie pre spísanie

rukopisov ako aj ich celkového počtu, môžeme formulovať iba niekoľko hypotéz. Spísanie takého veľkého množstva zásadných prevádzkových informácií muselo byť výsledkom dlhodobej práce. Je dôležité si uvedomiť, že Angersteinovci tu boli v prvých dvoch generáciách cudzincami a taktiež, že do erárneho baníctva sa dostali zo súkromného ťažiarstva. Ich až obsesívny záujem o zachytenie čo najväčšieho množstva potrebných poznatkov vychádzal zo snahy mať k dispozícii všetky potrebné informácie a dáta, a to nezávisle na úradnej registratúre, kam ako nižší úradníci nemali jednoduchý prístup. Formujúcou skúsenosťou museli byť pre staršieho Angersteina aj udalosti v Novej Bani v 20. rokoch 18. storočia, kde práve nedostatok spoľahlivých dát prispel k neúspechu tamojšieho banského podnikania.

Praktické zhrnutie skúšobníctva of Ch. E. F. Angersteina z roku 1747 (SBA-SNA, HKG, inv. č. 41)

Je otáznosť či existovali aj rukopisy B, E, F, I, prípadne ďalšie. Rukopisy s jednotlivými označeniami totiž nenasledujú chronologicky a nedisponujeme žiadnymi priamymi informáciami o systematickosti označovania rukopisov. Nie je vylúčené, že niekedy v budúcnosti sa podarí objaviť ďalší z nich.

To, že sa rukopisy a desiatky banských máp, ktorých boli autormi, dostali nakoniec predsa len do vlastníctva eráru, spôsobila predčasná smrť Ch. E. F. Angersteina vo veku nedožitých štyridsať rokov. Jeho vdova predala jeho pozostalosť, čím sa do veľkej miery uzavrel kruh toku informácií a poznatky skompilované otcom a synom Angersteinovcami sa tak nedostali do voľnej cirkulácie. Čo však pravdepodobne ani nebolo ich prvotným cieľom. Výnimkou boli iba informácie, ktoré poskytli svojmu vzdialenému príbuznému zo Švédska a taktiež montanistovi Reinholdovi R. Angersteinovi (1718 – 1760) počas jeho návštevy v Uhorsku v roku 1750. O tomto zaujímavom prepojení ako aj o ďalších dielach, bez ktorých nie je možné pochopiť okolnosti vzniku Angersteinových rukopisov, sa čitatelia budú môcť dozvedieť na pripravovanej výstave a konferencii.

Peter Konečný

Reštaurovanie archívnych dokumentov inv. č. 41 a 43 z fondu Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici

Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici je od roku 2015 špecializovaným pracoviskom Slovenského národného archívu v Bratislave. Počas nasledujúcich rokov odborní pracovníci - reštaurátori v SNA zreštaurovali niekoľko významných archívnych dokumentov (úradných kníh a banských máp) z SBA. Počas roku 2021 boli v reštaurátorskom ateliéri reštaurované dve úradné knihy z fondu Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici s inventárnymi číslami 41 a 43.

Opis a stav archívneho dokumentu inv. č. 41

Ide o rukopisnú knihu z roku 1742 s rozmermi 29,6 x 20,7cm a hrúbkou 3cm. Hlavným materiálom je ručný papier z rôznych papierní, čoho dôkazom je 9 druhov filigránov nachádzajúcich sa v celej knihe. Ako písací materiál bol použitý železozalový atrament s rôznymi odtieňmi, čo je spôsobené postupnou degradáciou písacieho materiálu a pravdepodobne aj použitím viacerých atramentov.

Poškodenie knihy spôsobilo podľa všetkého jej nevhodné uloženie. V miestach prednej oriezky došlo k mikrobiologickej kontaminácii, čo zapríčinilo postupné rozpadávanie lepenkových knižných dosiek ako aj jednotlivých listov. Toto poškodenie najviac zasiahlo dolný roh. Ručný papier bol v týchto miestach veľmi krehký a drobil sa na jemný prach.

Kniha má papierovú väzbu s chýbajúcim pokryvom v celej oblasti chrbta. Na prednej doske chýba jeho časť v hornom rohu a v dolnej časti smerujúcej od chrbta. Pokryv je z ručného papiera svetlej farby dekorovaný textom tmavohnedej farby a červenými linkami. Je zašpinený, zaprášený a ošúchaný. Na zadnej doske sa pokryv vplyvom mikrobiologického poškodenia začína odliepať, je ošúchaný, bez textu a len so slabými náznakmi červených liniek ako na prednej doske. Na odkrytej časti lepenkovej dosky je viditeľné jej drobenie sa na jednotlivé vrstvy. Predsádky opisujú poškodenie knižných dosiek a začínajú sa odliepať.

Knižný blok bol šitý na 4 pergamenové prúžky a 2 zapošívacie väzy. Kapitálik sa na knihe nezachoval. Na lepenie knižného bloku v minulosti použili glej, o čom svedčia jeho zachované zvyšky na väzoch aj na chrbte. Na prednej doske sa tiež nachádzali kožené prúžky slúžiace na zaväzovanie. Na zadnej doske sa zachovali len otvory, cez ktoré boli prúžky prevlečené.

Priebeh reštaurovania

Po dezinfekcii knihy bola vyhotovená fotodokumentácia pred reštaurovaním. Pamiatka bola podrobená základným analýzám ako: meranie pH, určenie použitých písacích látok a ich

rozpustnosti, použitých glejdiel, určenie hrúbky a plošnej hmotnosti papiera. Kyslosť papiera sa zistovala použitím pH papierikov ale aj pH fixkou a namerané hodnoty pH dosahovali 5. Ďalšie analýzy potvrdili, že ide o ručný papier s hrúbkou 0,16 mm a s plošnou hmotnosťou 77 g/m². Záznamové prostriedky neboli rozpustné vo vode ani v etanole a ide sa o železozalový atrament.

Mechanickým čistením jemnými štetcami boli z pamiatky odstránené hrubé nečistoty, prachové častice, ako aj zvyšky degradovaného atramentu. Z knižných dosiek boli odstránené obe predsádky. Horúcou parou sa postupne predsádka zvlhčila a pomocou skalpelu bola opatrne odstránená. Oboretne boli z knižných dosiek odlepené aj pergamenové prúžky, čím sa demontovali pôvodné poškodené knižné dosky. Blok bol následne upevnený do dreveného zveráku, aby bolo možné odstrániť zvyšky gleja z chrbta. Na chrbát bol nanosený pšeničný škrob. Po dostatočnom pôsobení bol glej zoškrabaný pomocou skalpelu a následne bol knižný blok rozobratý na jednotlivé zložky. Všetky strany boli premyté v destilovanej vode a postupne neutralizované vodným roztokom hydrogenuhličitanu horečnatého. Na niektorých stranách bolo potrebné doplniť chýbajúce papierové časti. Po namiešaní potrebného farebného odtieňa boli konkrétne strany doliata na odsávacom stole a podlepené japonským papierom. Rovnako boli doplnené aj predsádky. Nestabilné časti papiera a menšie poškodenia boli takisto podlepené japonským papierom. V knihárskom lise sa zložky vyvzdušnili a pred kompletizáciou boli upravené do pôvodného formátu. Knižný blok bol šitý na pôvodné pergamenové prúžky. Chrbát bol jemne zaguľatený a zaglejený. Medziväzové priestory boli vylepené hrubším japonským papierom, ktorý na každej strane presahoval 3 cm. Z pôvodných knižných dosiek bol sňatý starý papierový pokryv. Na knižný blok boli vyrobené nové dosky z archívnej lepenky prilepené pomocou pergamenových prúžkov a presahujúceho japonského papiera. Z tenkej lepenky bol vytvarovaný chrbátik.

Keďže sa na knihe zachoval len papierový pokryv, na nové dosky bol aplikovaný ručný papier príbuznej farby. Naň bol následne nasadený pôvodný papier, mechanicky očistený a kniha bola vložená do knihárskeho lisu. Na lepenie oboch častí pokryvu bol použitý pšeničný škrob. Po vyschnutí boli zahnutia pokryvu na vnútornej strane dosiek zarovnané a na prídoštie bol prilepený papier zabraňujúci pnutiu na doskách. Na doskách boli urobené otvory na prevlečenie nových kožených prúžkov. Na záver boli pšeničným škrobom prilepené predsádky ku knižným doskám a kniha sa dala opäť zalisovať. Celý proces reštaurovania bol ukončený výrobou ochrannej škatule z neutrálnej lepenky a záverečnou fotodokumentáciou po reštaurovaní.

Opis a stav pamiatky inv. č. 43

Reštaurovaný dokument je polokožená kniha z roku 1737 s rozmermi 34,9 x 22,5cm a hrúbkou 2,7cm. Rukopisná kniha na ručnom papieri obsahuje 245 listov.

Predná knižná doska je k bloku priložená, nakoľko kožený pokryv sa v oblasti chrbta zachoval len ako fragment. Ďalšie zachované časti sa nachádzajú na doskách v oblasti prechodu s papierovou časťou a v horných rohoch. Dolné rohy lepenkových dosiek sú obnažené, lepenka je rozpadnutá na niekoľko vrstiev a je tu viditeľné aj mikrobiologické poškodenie. Na usni je viditeľná slepotlačová výzdoba s floristickým vzorom. Na dochovanom rohu je jednoduchý vzor troch liniek. Zvyšná časť pokryvu je ušľachtilý papier tvorený abstraktnou kombináciou červenej, modrej, žltej a béžovej farby. Je zošúchaný, zaprášený a mechanicky poškodený. Zachovaný je aj papierový štítok s názvom dokumentu a rokom vydania (MANUALE, 1737) písaný hnedým atramentom. Na hranách knižných dosiek sa štítok miestami začína odlepovať. Na prednej doske sa zachovala jedna tkanica modrej farby slúžiaca na zaväzovanie knižného bloku. Po zvyšných troch tkaniciach ostali len otvory v knižných doskách, cez ktoré boli prevlečené.

Blok knihy je šitý na 4 pergamenové prúžky a 2 zašívacie väzy. Šitie je v dobrom stave. Poškodená je prvá predná zložka a tiež predsádka, ktorá je roztrhnutá na polovicu. Jedna časť drží prilepená na doske a druhá časť je súčasťou knižného bloku. Zo zadnej strany je kniha poškodená v dolnom rohu. Poškodenie prechádza lepenkovou doskou, ako aj poslednými dvomi zložkami a je pravdepodobne spôsobené mikrobiologickou kontamináciou, čomu nasvedčuje fyzický stav a farebnosť papiera.

Proces reštaurovania

Celý proces reštaurovania pamiatky začal 48-hodinovou dezinfekciou v parách N-butanolu a následnou fotodokumentáciou pred reštaurovaním. Knižný blok bol mechanicky očistený od prachu jemným štetcom. Najväčšiu časť hrubých nečistôt tvorili zvyšky odlupujúceho sa atramentu, ktorý degradoval. Súčasne mal použitý atrament aj korozívny účinok na samotný papier, čo spôsobilo až vypadávanie častí textu. Nasledovalo meranie pH, kde namerané hodnoty dosiahli 4,5. Ďalšími analýzami sa potvrdilo použitie gleja, a to že papier je bez drevoviny s hrúbkou 0,2 mm a plošnou hmotnosťou 79 g/m². Vykonané boli aj skúšky odolnosti atramentu na dotyk a oter pomocou vody a etanolu. Fixácia písacích materiálov nebola potrebná.

Z knihy bola demontovaná len zadná doska, nakoľko predná doska bola ku knižnému bloku iba priložená.

Angersteinov rukopis L, SNA-SBA, HKG, inv. č. 43
(reštaurovala Mgr. Laura Pacherová)

Z dosky bola najskôr opatrne odstránená predsádka, a potom aj pergamenové prúžky. Samotné šitie bloku bolo v dobrom stave, preto boli rozobraté len prvá predná zložka a posledné dve zložky. Šitie bolo odstránené vo vnútri jednotlivých zložiek prerezaním nití, aby sa uvoľnili. Zadné zložky boli v dolnom rohu krehké, s jemným ružovým odtieňom, čo nasvedčovalo mikrobiologickej kontaminácii. Všetky demontované zložky prešli kúpeľom v roztoku destilovanej vody s marseillským mydlom a následne v neutralizačnom roztoku. Po premytí bolo jemným tampónovaním tetrahydridoboritanom sodným odstránilo zafarbenie po kontaminácii. Bielená časť dokumentu bola pred dolievaním opätovne premytá destilovanou vodou, aby sa odstránili všetky zvyšky použitého činidla. Chýbajúce časti zložiek boli doliate vopred namiešanou papierovinou a podlepené japonským papierom s použitím pšeničného škrobu. Rovnaký postup bol použitý aj pri oprave oboch predsádok. Dopĺňané zložky a predsádky boli vyvzdušnené v knihárskom lise. Nerozobratá časť knižného bloku bola postupne prestreknutá neutralizačným roztokom Bookkeeper. Demontované zložky boli ľanovou niťou naspäť prišité ku knižnému bloku. Kniha bola vložená do dreveného zveráku a chrbát zaglejený. Medziväzové priestory boli vylepené japonským papierom. Následne boli vyrobené nové knižné dosky z neutrálnej lepenky a nasadené na knižný blok pomocou pergamenových prúžkov a japonského papiera presahujúceho cez chrbát.

Pôvodný povrch bol digitálne naskenovaný a upravený s ohľadom na farebnosť. Sken povrchu slúžil na doplnenie chýbajúcich častí predovšetkým na hranách knižných dosiek a rohov. Pôvodný povrch a štítky s názvom knihy boli pôsobením horúcej pary postupne odstránené z dosiek a následne sa premyté v destilovanej vode. Rovnako tak boli odstránené aj fragmenty koženej časti povrchu. Z tmavohnedej kože boli narezané časti na chrbát a rohy oboch knižných dosiek. Tenčiacim nožom bola koža upravená do požadovanej podoby, pred aplikáciou navlhčená vodou a škrobom a lepená pomocou knihárskej kosti. Následne boli nalepené fragmenty na pôvodné miesta a kniha schla v lise. Na knižné dosky bol aplikovaný pôvodný papierový povrch a chýbajúce miesta boli doplnené novým povrchom podľa vopred pripraveného skenu. Malé nedostatky papierového povrchu boli zaretušované akvarelovými ceruzami. Na dosky boli urobené nové otvory a prilepené nové tkanice slúžiace na zaviazanie. Z vnútornej strany prídoštia boli upravené zahnutia povrchu a prilepený neutrálny papier. Nasledovalo prilepenie predsádok a záverečné lisovanie. Na záver bol celý povrch knihy ošetrený roztokom včelieho vosku a technického benzínu.

Na knižný dokument bola vyrobená ochranná škatuľa z neutrálnej lepenky, vyhotovená fotodokumentácia po reštaurovaní a protokol, čím bol ukončený celý reštaurátorský proces.

Laura Pacheroová

Prekvapivý nález v písomnostiach banského súdu

Pri spracúvaní dokumentov ma prekvapil nález semienok vložený medzi písomnosťami. Banský súd v Boci spravujúci územie Liptovskej a Oravskej stolice riešil záležitosti baníctva a súvisiacich záležitostí. Práve preto bol obsah balíčku priloženého k dokumentu z 19. decembra 1787 nečakaným prekvapením.

V liste Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici informuje Banský súd v Boci o nebezpečnom výskyte kyjaničky purpurovej. Zároveň posielala jej vzorku a prikladá odbornú správu doktora Gottfrieda Fischera. Vyjadruje sa v nej k najstaršej známej chorobe spôsobenej otravou hubou, ktorá bola popísaná už v antike. Zvlášť v stredo-veku postihovala veľmi často človeka i dobytok po konzumácii napadnutých travín, obilia či z neho zomletej múky.

Kyjanička purpurová v spise Banského súdu v Boci

O kyjaničke, ľudovo nazývanej čierne žito, námeľ či ergot, sa myslelo, že ide len o znetvorené zrno raže, a tak sa dostávala ako nebezpečná prímes do potravín, kde vyvolávala ťažké a dlho prebiehajúce otravy, pokladané za morové nákazy. Do konca 19. storočia spôsobila v Európe až 306 epidémií. Choroba bývala označovaná aj ako oheň sv. Antona.

Doktor Fischer ako lekár 18. storočia vo svojej správe konštatuje, že konzumácia kyjaničky je nebezpečná a môže mať nepríjemné následky. Zároveň upozorňuje na jej škodlivosť, keď sa dostane spolu s obilím pri pečení do chleba. Ochorenie nemusí prepuknúť ihneď, avšak treba ho začať liečiť v čo najkratšom čase. Podľa neho by to inak nemuselo s pacientom skončiť dobre. Popisuje priebeh otravy od prvých príznakov ako mravčenie v končekoch prstov, časom neznesiteľné, cez kruté bolesti, zblednutie a ochladnutie končatín, sčernenie a odpadnutie pokožky až po jej posledné štádium, smrť. Doktor Fischer odporúča pri liečení podávať dospelým ocot zmiešaný s jačmenným nápojom a deťom mlieko. Na zmiernenie bolesti navrhuje vyskúšať kúpele. Púšťanie žilou necháva na zväžení ordinujúceho lekára. Záverom prosí ľudí, aby sa pri starostlivosti o svoje zdravie zverili do rúk odborníka, riadili sa jeho radami a zabudli na svoju poverčivosť, pretože kúzla im pri liečení určite nepomôžu.

Súčasný vedecký poznatky závery doktora Fischera potvrdzujú. Kyjanička purpurová, námeľ, je cudzopasná huba a moderná veda pomenovala jej smrteľne jedovaté látky. Otrava ňou sa prejavuje mnohými príznakmi a diagnostika môže byť náročná. Okrem priebehu popísaného

v našom dokumente doktorom Fischerom človek trpí aj únavou, depresiou, zvracaním, hnačkami, kŕčmi či vlčím hladom. Postihnutý môže byť v delíriu, či dokonca ležať ako mŕtvy až osem hodín. Smrť nastáva už tretí deň po nástupe príznakov. Domáce zvieratá zažívali podobné utrpenie. Kone a dobytok strácali koordináciu pohybov, mali kŕče a odumieralo im tkanivo končatín. Táto otrava sa nedá liečiť, je však možné potlačiť príznaky, kým jed neprestane účinkovať.

Napriek všetkému je námeľ v súčasnosti nenahraditeľnou surovinou a látky v ňom obsiahnuté sa používajú na výrobu celého radu dôležitých liekov proti krvácaniu, vysokému tlaku, migréne a využívajú sa aj v neurológii. V minulosti sa zbieral ručne pri triedení obilia z napadnutých rastlín. Dnes sa pestuje cielene pomocou umelých infekcií.

Ďalšie správy o kyjaničke purpurovej sa v písomnostiach Banského súdu v Boci nenachádzajú. Môžeme teda predpokladať, že väčšie problémy tamojšiemu obyvateľstvu nespôsobila.

Katarína Olajcová

Aktuality z činnosti Slovenského banského archívu

- V rámci výskumnej úlohy „Vývoj a archontológia Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici do doby tereziánskych reforiem, 1571/73 – 1747“ pokračovali vedúci archívu a spolupracovníci na projekte v zhromažďovaní dát do prehľadnej databázy najvyšších úradníkov HKG a jemu podriadených banských komôr.
- Koncom mája sa naša kolegyňa PhDr. Elena Hegyi, PhD. zúčastnila s príspevkom *Prehrešky a tresty baníkov v oblasti pôsobnosti Dištriktuálneho banského súdu v Banskej Štiavnici* na medzinárodnej konferencii *Dejiny kriminality v strednej a východnej Európe od stredoveku do roku 1848*.
- V júni 2022 predniesol vedúci archívu Mgr. Peter Konečný PhD. prednášku na medzinárodnej konferencii *Archivische Überlieferung zur frühmodernen Bergverwaltung (Archívne dedičstvo k ranonovovekej banskej správe)*, ktorú organizoval Dolnosaský krajinský archív v Hannoveri a ktorá sa uskutočnila kvôli protiepidemickým opatreniam ešte v online forme. Takisto vystúpil aj koncom septembra na Medzinárodnom montánnohistorickom kongrese v Tirolsku, a to s prednáškou o migrácii baníkov a banských úradníkov v 17. a 18. storočí.
- V septembri 2022 prezentovali náš archív vedúci archívu s kolegom Mgr. Milanom Palouom svojimi prednáškami na vedeckej konferencii „*Mente et Malleo*“ („*Myslou a kladivom*“), ktorú organizovalo Pohronské múzeum v Novej Bani.
- Koncom septembra sme v SBA privítali aj študentov Ludwig-Maximilian-Universität v Mníchove, ktorí u nás strávili časť svojej každoročnej letnej školy a vypočuli si prednášku Mgr. Milana Paloua o histórii baníctva v Banskej Štiavnici.

- Za rok 2022 sa digitalizačnému pracovisku nášho archívu podarilo interne sprístupniť ďalších viac ako 1000 banských máp, technických výkresov a stavebných plánov z fondu Železorudné bane Spišská Nová Ves. V rámci nesystematickej digitalizácie bolo urobených vyše sto veľkoformátových skenov rôznych dokumentov. Pokračovalo sa tiež v digitalizácii archívnych pomôcok a dopĺňaní metadát už sprístupnených archívnych dokumentov.
- V priebehu roka 2022 sa nášmu archívu podarilo obsadiť pozíciu reštaurátora papiera a knižnej väzby a rozbehnúť zariadenie príslušnej dielne. Od novembra 2022 je na tejto pozícii zamestnaná Bc. Lucia Hlaváčová, ktorá vyštudovala tento odbor na SPŠ Mikovíniho v Banskej Štiavnici.

Peter Konečný

Nové prírastky archívnych dokumentov

Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív, špecializované pracovisko Slovenský banský archív na základe § 22 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov prevzal počas roku 2022 do trvalej úschovy archívne dokumenty v rozsahu 11,05 b. m.

Tento rok tri spoločnosti (DATA Image spol. s r. o., Slovenská banká komora so sídlom v Banskej Štiavnici, Úrad komory Prievidza a SPP – distribúcia, a. s.) po schválenom vyradovacom konaní prvýkrát odovzdali archívne dokumenty vzniknuté z ich činnosti do SBA, čím sa rozšíril počet archívnych fondov na 368. Za rok 2022 archív neeviduje žiadne úbytky.

Zoznam archívnych fondov, do ktorých boli pridelené archívne dokumenty prebraté do trvalej úschovy za rok 2022:

- Banícka a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici
- DATA Image spol. s r. o.
- Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici
- Jozef Gindl (osobný fond)
- Obvodný banský úrad v Bratislave
- Slovenská banká komora so sídlom v Banskej Štiavnici, Úrad komory Prievidza
- SPP – distribúcia, a. s.

Katarína Olajcová

Nové prírastky do knižnice Slovenského banského archívu

V roku 2022 sme do nášho knižničného fondu získali okrem iných aj nasledujúce publikácie:

- BARTOŠÍKOVÁ, Tereza (ed.). *Monumentorum Tutela : Ochrana pamiatok 32*. Bratislava, 2020.
- ČELKOVÁ, Mária. *Farebný svet insitného maliara Jozefa Lackoviča*. Banská Štiavnica, 2019.
- GESCHWANDTNER, Branislav - GUBÁŠOVÁ BAHERNÍKOVÁ , Jana (ed.). *"Kráľovstvo jedného jazyka a mravu je biedne a slabé." : Prínos príslušníkov neslovenských etník a národností pre rozvoj Slovenska*. Bratislava, 2020.
- HAAS KIANIČKA, Daniel. *Kremnickí renesanční medailéri a ich medaily zo zbierok NBS - Múzea mincí a medailí Kremnica*. Kremnica, 2020.
- HALLON, Ľudovít – MIČKO , Peter (ed.). *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*. Bratislava, 2019.
- HOMOLA, Tomáš. *Na vzostupe moci : Zahraničná politika Mateja Korvína v stredoeurópskom priestore v rokoch 1458 – 1471*. Bratislava, 2019.
- *Hont a jeho dejiny*, 2. roč., č. 1-3, 2022.
- *Hospodárske dejiny = Economic History*. 31 / 1 - 2, 2018. Ostrava, 2020.
- *Hospodárske dejiny = Economic History*. 32 / 1, 2022. Ostrava, 2022.
- HOVORKA, Ján a kol. *Matrika Slovenského Komlóša : Pohľady na minulosť Slovenského Komlóša a Komlóšanov prostredníctvom miestnej evanjelickej matriky*. Nadlak, 2020.
- HRUBOŇ, Anton. *Ľudácka čítanka : Sila propagandy, propaganda sily*. Bratislava, 2019.
- CHRIENOVÁ, Beata (ed.). *100 rokov stredného chemického školstva v Banskej Štiavnici*. Banská Štiavnica, 2021.
- JANČURA, Marián (ed.). *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši - VI. časť*. Spišská Nová Ves, 2021.
- JEMELKA, Martin (ed.). *Ostravské dělnické kolonie III : Závodní kolonie Vítkovických železáren a dalších průmyslových podniků*. Ostrava, 2015.
- KADLEC, Petr. *Vzdělání – společnost – hospodářství : Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezka*. Ostrava, 2020.
- KLEIBL, Martin. *Počiatky fotografie na Slovensku = Beginnings of Photography in Slovakia*. 1839 – 1918. Bratislava, 2020.
- KMEŤ, Miroslav – KUNEC, Patrik. *"Dolňozemské Slovensko" v reflexii Slovákov v období dualizmu*. Kraków, 2020.
- KURHAJCOVÁ, Alica – RAČKO, Peter (ed.). *Karol Kuzmány : Zborník z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie vydaný pri príležitosti 160. výročia zvolenia za superintendenta*. Banská Bystrica, 2020.

- KURUCÁROVÁ, Jana – JESENSKÝ, Miloš (ed.). *Z archívu Juraja Turzu*. Čadca, 2016.
- KOVÁR, Branislav – ZAJAC, Oliver – BENEDIKOVÁ, Lucia (ed.). *Epidémie v dejinách*. Bratislava, 2020.
- LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI., 1945 - 1992*. Bratislava, 2021.
- LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol (ed.). *Rok 1918 v historickej pamäti Slovenska a Strednej Európy*. Martin, 2020.
- LIŠČÁK, Marián – JANÍK, Mário. *Prenesené Kysuce : Pôvodný zámer výstavby Múzea kysuckej dediny vo Vychylovke*. Čadca, 2021.
- MALINIAK, Pavol – NAGY, Imrich. *Turek na obzore : Z prameňov k uhorsko-osmanským vzťahom*. Kraków, 2013.
- MARSCHNER, Harald. *Die Kulturgeschichte des Mühlsteins*. Perg, 2022.
- MATEJKOVÁ, Adriana (ed.). *Chvála zberateľstvu : Klenoty Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici = In Praise of Collecting : Gems of the Slovak Mining Museum in Banská Štiavnica*. Banská Štiavnica, 2021.
- MEDRICKÝ, Gejza. *V práci za povznesenie národa : Spomienky ministra hospodárstva Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava, 2017.
- MIČEV, Stanislav – RISTVEYOVÁ, Katarína (ed.). *Politika antisemitizmu a holokaust v povojnových retribučných procesoch v štátoch Európy*. Banská Bystrica, 2019.
- MIČIANIK, Pavel. *Malá vojna Maďarska proti Slovensku 1938 – 1939*. Banská Bystrica, 2019.
- MRVA, Ivan. *Temné storočie 1618 – 1718 : Zlomové obdobie slovenských dejín*. Bratislava, 2021.
- PASTUCHA, Tomáš. *Najstaršia mestská kniha Ružomberka*. Ružomberok, 2021.
- PATERA, Lukáš. *Priemysel a Andrassyovci*. Bratislava, 2022.
- PAVLOVIČ, Richard (ed.). *70 rokov Štátneho archívu v Košiciach*. Košice, 2021.
- RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socializmu 1945 – 1989*. Praha, 2020.
- ŘEHA, Tomáš. *Edice topograficko-statistického popisu Moravy a Slezska Albina Heinricha*. Ostrava, 2015.
- SEGEŠ, Vladimír (ed.). *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov*. Praha, 2015.
- SEMRÁD, Peter. *Zrkadlo minulosti : Európske drahoopálové bane v Dubníku = Mirror of the Past : European Precious Opal Mines at Dubník*. 2022.
- *Slovenská archivistika*, roč. 52, č. 1 a 2. Bratislava, 2022.
- ŠURINOVÁ, Lucia. *Stručné dejiny baníctva v Perneku*. Pezinok, 2022.
- ŠURINOVÁ, Lucia. *Pezinské baníctvo v XX. storočí*. Pezinok, 2018.
- ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava, 2012.
- TARABA, Luboš. *Viedeňský kongres : Tanec nových časů*. Praha, 2020.
- TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlásená válka : Boje o Slovensko 1918 – 1920*. Praha, 2018.

- ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.). *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742 – 1914, I. a II. zv.* Ostrava, 2020.
- ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.). *Paul Kupelwieser : Paměti.* Ostrava, 2019.
- ZÁVODNÁ, Michaela. *Koleje a město : Problematika městské kolejové dopravy ve vybraných moravských a slezských městech v letech 1850 – 1918.* Ostrava, 2016.
- *Zborník Spoločnosti slovenských archivárov 2018.* Bratislava, 2020.
- *Zborník Spoločnosti slovenských archivárov 2019 – 2020.* Bratislava, 2022.

Drahomíra Michelíková

Výzva na darovanie dokumentov a pozostalostí

V posledných rokoch boli nášmu archívu darované a zverené do úschovy viaceré písomné dokumenty a banské mapy z obdobia 19. a 20. storočia, za čo aj touto cestou srdečne ďakujeme. Zároveň by sme chceli poprosiť verejnosť so záujmom o dejiny baníctva, hutníctva a geológie, aby sa podieľala na uchovávaní historického dedičstva odovzdaním vzácnych dokumentov do nášho archívu. Podľa zákona č. 395/2002 Z. z. a jeho nasledovných novelizácií spravujeme archívne dedičstvo baníctva, hutníctva, geológie a iných súvisiacich odvetví. V rámci neho uchovávame a sprístupňujeme aj osobné fondy významných osobností pôsobiacich v týchto odvetviach.

Pokiaľ ste vlastníkom alebo uchovávate takéto dokumenty, obráťte sa, prosím, na nás. Radi si dohodneme aj osobné stretnutie. Odborné uchovávanie, spracovanie a následné sprístupnenie štátnym archívom garantuje, že novšia i staršia história baníctva, hutníctva a geológie na Slovensku bude môcť byť patrične skúmaná a popísaná a že tieto dokumenty budú dlhodobo slúžiť aj nasledujúcim generáciám ako prameň poznávania našej histórie.

Peter Konečný

© *Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív, špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici*

Kontakt: Radničné nám. 16, 969 01 Banská Štiavnica // +421 45 6700214 // snaba.sba@minv.sk

Zodpovedný redaktor: Mgr. Peter Konečný, PhD.

Jazyková redakcia: Mgr. art. Michala Oravcová